

A LÉTEZÉS POLIFÓNIAJA

Jevgenij Vodolazkin: Brisbane

Az orosz író, irodalomtörténész és középkorkutató, Jevgenij Vodolazkin legújabb, magyarul is olvasható regényének, a *Brisbane*-nek az elemzésekor feltétlenül szükségesnek érzem figyelembe venni a szerzőnek a siker fogalmával kapcsolatos okfejtését: „Engem a »siker« eszmevilága érdekel, amely a »sikerülni« szóval azonos gyökerű. Korábban ez csak annyit jelentett, hogy »megcsinálni, teljesíteni«. A »siker« a középkorban a haszonnal volt azonos: amikor pénzt adtak egy diplomára, azt mondták, ez az emberek hasznát szolgálja. A *success* másodlagos jelentése csak az újkorban vált elsődlegessé. És ez nagyon fontos. A középkorban úgy vélték, hogy a legjobb dolog a történelemben, azaz Krisztus eljövetele már megtörtént, ám az újkorban az emberek a jövőre kezdték szegezni a tekintetüket. És a jövő kultusza magával hozta a siker kultuszát.”¹

Vallja mindezt Vodolazkin azzal a mesterétől, Dmitrij Lihacsovtól megörökölt, a magyarul szintén olvasható *Laurosz* című regényében is fejtegetett elképzelésével a háttérben, mely szerint olyan, hogy idő, nem létezik. S ha nincsen idő, akkor nincsen jövő sem. Minden, ami velünk történik – boldogság, élet, szerelem –, itt és most történik. „A jövő soha nem köszönt be, mert mielőst beköszöntene, egy szempillantás alatt jelenné válik. Ez a jelen, ez a most azonban nem emberi, hanem isteni természetű most. Más szóval, maga az örökkévalóság.”² Ezért a feladatunk az, hogy ezzel az örökkévalóval vessük össze az összes életeseményünket. Ennek a felismerésére, illetve belátására egyeseknek egy teljes életre van szükségük, és ez történik Vodolazkin *Brisbane*-jének főhősével, Gleb Janovszkijjal is.

Azzal a világszerte ismert és elismert gitárvirtuózzal, akit a muzsikusi virtuozitását biztosító ujjai remegése, azaz a gyógyíthatatlan, halálos kimenetelű Parkinson-kórja egyszer csak figyelmeztet jövőjének – s ezáltal további sikereinek – a lehetetlenségére. Vodolazkin ezeket a Gleb szemszögéből tragikus eseményeket unikális, a múlt és a jelen, valamint a jövő helyett az örökkévalóságba vetett hit fontosságát hangsúlyozó, nemcsak virtuóz, hanem egyenesen polifonikus zeneműre emlékeztető regényszerkezeten keresztül tárja elénk. Galina Juzefovics véleménye szerint Vodolazkin „minden eddigénél muzikáli-

¹ Vodolazkin a sikerről bővebben itt ír: <https://rustutors.ru/vse-tekstiege/russkiyyazik/1428-tekst-egje-vodolazkin-tema-izmenenija-v-jazyke-uspeh-problemy.html>

² Vodolazkin idővel kapcsolatos elképzeléseit Vitalij Kaplan *Az élet mint az élet folytatása* című írása idézi. Lásd: <https://foma.ru/zhizn-kak-prodolzhenie-zhizni-v-chem-smyisl-novogoromana-vodolazkina-brisben.html>

Fordította Pálfalvi Lajos

Helikon Kiadó

Budapest, 2019

535 oldal, 3999 Ft

sabb regényében”³ ugyanis két, egymástól látszólag eltérő, egymáshoz mégis folyamatosan közelítő, egymást kiegészítő szöveg mutatja be Gleb múltját és a betegségével szembeülni kénytelen jelenét. Az „alsó” szöveg a tehetséges zenész életét 1971-től, hétéves korától kezdve egészen 2000-ig, az első zenei sikereiig egyes szám harmadik személyben tárja az olvasó elé, a „felső” szöveg pedig nem más, mint magának Gleb Janovszkijnak a naplója, amelyet a zenész 2012 és 2014 között – már a Parkinson-kórral küszködve – egyes szám első személyben vezet.

Az élettörténet eseményei folyamatosan keresztezik a napló fragmentumait, s mivel a regényben ezek az egymást váltó szövegrészek meglehetősen rövidek, sosem hosszabbak néhány oldalnál, a befogadó úgy érezheti, mintha a két szöveg – mint egy kiválóan megkomponált zenemű esetében – nem egymás után, hanem egy időben, egyidejűleg szólalna meg.

Az egyidejűség érzetét tovább erősíti, hogy az a Szergej Nyesztyerov, aki Nyesztor⁴ álnéven ír, s aki 2012-ben, egy közösen eltöltött repülőút alkalmával felajánlja Glebnek, megírja az élettörténetét, folyamatosan ott van vele, nála 2012 és 2014 között, tehát épp a naplóírás periódusában beszélget a zenésszel annak megírandó múltjáról. Így a regény kétszölamúságát, polifonikus jellegét nemcsak a kétféle – az egyes szám harmadik személyű, irodalmi igényű, lírai, valamint az egyes szám első személyű, szikár, a pusztá tényekre hagyatkozó – hang és hangnem összecsengése, hanem a két elbeszélő folyamatos párbeszéde is megteremti.

Miközben – derül ki a Gleb múltját feltáró, Nyesztor írta részekből – a főhős a fogantatása pillanatától fogva nem más, mint maga a polifónia. „Kétszölamú” kapcsolat szülötte: orosz anyától és ukrán apától származik, s a szülei kétnyelvűsége és egymástól bizonyos mértékig eltérő kultúrája⁵ „ütközőpontjaként”, a kettőt magában mégis ötvözve éli le az egész életét. Erről Nyesztorral így beszélget: „– De hát, mint tudod, én nem Ukrajna történetét írom, engem a te történeted érdekel. Egyszerűen benned egyesül a két nemzet, én pedig szeretném megérteni, hogyan. – Azt én is szeretném megérteni. [...] – Hát te minek tartod magad? – Természetesen felelhetném azt, hogy oroszoknak... – És mi akadályoz ebben? – Valószínűleg semmi. Egyszerűen nem nagyon választom szét a két nemzetet.” (76–77.) Gleb az orosz mint anyanyelvet bírja jobban, ám mivel Kijevben látta meg a napvilágot, ukrán nyelvű iskolába íratják, ahol nehezen boldogul, hiszen „ukrántudása az apjától hallott szavakra korlátozódott” (30.).

Az apja, Fegyir az anyjától, Irinától elválva az ivás mellett a hegedülésbe fojtja bánatát. Soha be nem teljesülő zenészkarrierjét a fiában szeretné megtestesülve látni, ezért az általános iskola mellett beírattja a zeneiskolába is. Ám ahogy a nyelve és a származása, úgy a művészi érdeklődése is polifon vonásokat mutat Glebben: az ukrán apa zenei irányultsága mellett – amely az ukrán népi hangszer, a dombra, majd a gitár felé űzi – az anyja, Irina szintén beteljesületlen színészi ambíciói az orosz irodalom, az orosz művészi szövegek iránti érdeklődést is ébren tartják benne.

³ Galina Juzefovics kritikáját arról, hogy hogyan épül fel a *Brisbane*, Jevgenyij Vodolazkin legműzeikálisabb regénye, lásd: <https://meduza.io/feature/2018/12/08/roman-v-tri-oktav>

⁴ Nyesztyerov a 12. századi kijevi őskronika szerzőjének nevét „veszi kölcsön” akkor, amikor Nyesztor néven publikál.

⁵ Az orosz és az ukrán mivolt eltérő jellegét Gleb apja, Fegyir az orosz „út”, azaz „puty” szó két nyelvben való nyelvtani különbségén keresztül magyarázza meg a fiának: „Az utat jelentő *puty* főnév ragozása. Volt egy ilyen pont az ukrán iskolák számára kiadott orosz nyelvkönyvben. Az orosz alakok nagyrészt egybeestek ukrán megfelelőikkel, az volt a legfőbb különbség, hogy az ukrán főnév nőnemű. Nyelvtanilag nőnemű. Egyszer megkérdezte Gleb az apját, hogy lehetett nőnemű a *puty*. Mert a mi utunk, felelte Fegyir, mint a feleség, puha és gyengéd, az orosz út viszont kemény, nem óvja elővigyázatosan az életet. Már csak ezért sem lehet közös az utunk.” (100–101.)

Az viszont, hogy Gleb a középiskola után mégsem konzervatóriumba, hanem a pétervári egyetemre megy filológia szakra, nem csak a jelleme lényegéből fakadó polifóniából ered. Hanem a halállal, az értelmetlen elmúlással való korai találkozásából is, és ez az élménye hatással lesz az időhöz való viszonyára is. A paradoxon – vagy ha úgy tetszik, újabb polifónia Gleb életében –, hogy épp akkor, tizenhárom évesen lesz szemtanúja egy kamaszlány, Arina vízbefúlásának, amikor felfedezi magának az időt. Az időt, amely „nemrég még nem mozgott, most pedig minden megváltozott. Először az évek jöttek létre, és mindegyik sajátos volt olyan értelemben véve, hogy nem volt semmi köze más évekhez. [...] Ez az utolsó év viszont váratlanul talált magának sort. Függett a korábbi évektől, és meghatározta a következő évek jellegét.” (116–117.) Amelyek immár – Arina sorsát látva – a halál lehetőségével, az elmúlással fenyegették. Gleb ráébredt arra, hogy őt is érinti a halál. S arra is, hogy „a halál nemcsak egyszerűen megszakít egy szép életet, hanem értelmetlenné teszi azt, amit valaki már átélt vagy elért” (169.). Azaz a főhős ekkor szembe-sül először azzal, hogy ha el is érne valamit az életben – lásd: siker –, azt a halál azonnal lenullázná. „Minek kellene a művek, ha mindenki elpusztul?” (174.) – teszi fel ezért magának a kérdést, és az átéltek miatti letargikus állapotában úgy dönt, hogy – legalábbis egy időre – felhagy a zenéléssel, otthagyja a zeneiskolát, s a bölcsészkart választja.

Bár apja és nagyapja, a bölcs Mefogyij nem ellenzik a döntését, a zene és a halál teljesen más összefüggését vázolják fel számára. Apja, meghallván, hogy a haláltól félve fia otthagyta a zeneiskolát, „izgalomba jött és közölte, hogy ezt teszi egy igazi zenész. Mert a zenész nem abban különbözik másoktól, hogy fürgék az ujjai, hanem abban, hogy állandóan emlékezetében tartja a halált, de ez nem rettegéssel, hanem optimizmussal tölti el. Nem azért idézi az emlékezetébe, hogy megbénítsa, hanem azért, hogy mozgósítsa. Más szavakkal, az igazi alkotómunkának az élet és a halál között kell egyensúlyoznia” (181–182.). Mefogyij pedig a templomban Glebvel együtt sűrűn meglátogatott Petro atyával karöltve ezt a megjegyzést teszi: „másrészt viszont mégis mintha nem lenne érdemes otthagyni az iskolát. Igen, alighanem tényleg kár érte, mondta Petro atya egyetértőleg, mert az iskola a zenén keresztül kapcsolódik az örökkévalósághoz. A zene örökkévalóság lenne, kérdezte Gleb. A zene nem örökkévalóság. De a mély zene emlékeztet az örökkévalóságra. Mi az örökkévalóság? – kérdezte Gleb. Az idő hiánya, fogalmazta meg feltevést Mefogyij, következképpen a halál hiánya. Végső soron Isten az, akit keresel, mondta Petro atya” (185–186.). Gleb e szavak hallatán kezdi érezni, hogy a halál ha nem is elkerülhető, de nem is végleges. „Bevésődtek az agyába Mefogyij szavai, melyek szerint a halál az örökkévalóságba vezető ajtó” (200.), amelyet épp a zene által lehet kitárni. De ehhez a másfajta zene és halálfelfogáshoz – mutat rá Vodolazkin regénye – a főhősnek egy egész életre, vég nélküli tanulásra és egy sor más dolog megtapasztalására is szüksége van.

Ettől kezdve Vodolazkin alkotása a Glebben polifonikusan jelen lévő zene és irodalom sajátos kapcsolataként, „összhangzattanaként” is értelmezhető. Az, hogy mennyire fontos szerepet tölt be a zenész életében az irodalom is, a Nyesztornak elmesélt emlékeiből tudható. Egy-egy új életeseményt, az életébe belépő egy-egy új embert mindig irodalmi párhuzamokkal jellemez az életét lejegyző Nyesztor számára, aki mindezt tökéletes líraisággal adja vissza. Így derül ki például az imádott nagyapjáról, Mefogyijról, hogy Turgenyevre hasonlít: „Mefogyij magas volt, széles vállú és ősz, ezért Turgenyevre emlékeztetett. Még az is növelte a hasonlóságot, hogy Fegyirtől eltérően időnként átváltott oroszra. A nyelvezete ugyan nem volt turgenyevi, de sokkal fontosabb az, hogy hajlandó oroszul beszélni” (182.), a pétervári távoli rokon, a furcsa, a lakásában rengeteg macskát tartó Liza így lesz Karamzin híres *Szegény Lizájával* azonos, s így lesz Gleb egyetemen megismert feleségének, Kátyának az egyébként segítőkész nagybátyja, Kurt megkésztetett nászajándéka Csehov szavaival jellemezhető: „Hogy is van ez Csehovnál? Elkésztet virágok...” (434.) Ám sem a

bölcsészkar választása, sem az, hogy az egyetemen Gleb Bahtyin polifóniájáért⁶ kezd el rajongani, s egy időre látszólag teljesen felhagyva a zenéléssel, a diplomázása után a tanítást választja, nem szolgál másra, mint Gleb egész életén át tartó tanulmányának újabb állomásaként arra, hogy a zene időszakos hiánya is a zene felé lökje. Erről Nyesztor így ír: „Úgy gondolja, döntő szerepet játszottak zenészé válásában azok az évek, amikor nem állt kapcsolatban a zenével. Nem hagyták, hogy hozzászokjon a saját játékhöz. Ezekben az években mindvégig hallgatta tovább az égi zenét, nem kötődve a világi előadáshoz, amely mindig tökéletlen. Ezen kívül (mondta egyszer), a legfontosabb, amiből nincs elég a zenében: a csend. Csak a csennel teremtett harmóniában születhet meg a zene. Szünet nélkül a hang nem teljes, ahogy a beszéd sem teljes a hallgatás nélkül” (328.). Így az irodalom ugyanúgy végig „alsó” szólamként lesz jelen Gleb életében a zene „felső” szólamával szemben, ahogyan azt az író Nyesztor és a zenész Gleb szólamai vonatkozásában is láttuk. Sőt, ahogyan arra az „alsó” szólamot képviselő Nyesztor az egyik beszélgetésük alkalmával rámutat, egy idő után az irodalmat mindenképpen fel kell váltania a zenének: „Tudod, ott kezdődik a zene, ahol véget ér a szó. Vagy, na igen, a festészet. Vagy általában a hallgatás...” (53.).

Tehát Gleb – rövid kitérők ellenére – az őt meghatározó kettősségeiben végeredményben döntésre jutott: a szó, az irodalom helyett a zene mellett tette le a voksát, s ezzel ukrán „életútja” került előtérbe az oroszországhoz képest. A másfajta zene- és halál-felfogásához, végső soron a Parkinson-kórjával, a saját elmúlásával való megbékéléséhez azonban még egy polifóniát kellett magában feldolgoznia, és abban is kijelölnie az „alsó” és a „felső” szólamot. Az általa tökéletlennek tartott földi és a tökéletes égi zene ez az újabb, immár végső kettősség. Ahol az égi zene végeredményben – mutat rá Vitalij Kaplan az elemzésében – „nem a földi zene tükröződése, hanem annak folytatása, kiszélesítése, egy másik dimenzióba való átvezetése”.⁷ Valójában a csend általi harmónia megteremtésének lehetősége, a földi élet égi folytatásának biztosítója, az örökkévalóság megnyílásának eszköze.

Erre Gleb azonban nem feltétlenül csak a saját betegsége és saját elmúlásának a közelsége miatt, hanem a fogadott lánya, a szintén zenész, tragikus sorsú Vera játéka hallatán döbbsen rá. S Vera lesz az, akivel kapcsolatban a zenész annak a bizonyos sikernek a fogalmát is képes átértékelni. Megtanulja nem a „sikerülni” értelemben, hanem a középkori, „mások számára hasznot hozni” értelmében felfogni a sikert. Hiszen a halálos beteg Vera megsegítése, az ő utolsó, égi zenélése előtti földi muzsikálásának biztosítása sokkal fontosabbá válik számára a saját esetleges újabb megdicsőülésénél. Mégpedig azért, hogy Vera nyugodtan kerülhessen át abba a közegbe, amelyet Gleb számára egész élete során – az anyja révén – egy messzi város, Brisbane szimbolizál. De hogy mit jelképez ez a távoli, a regény címét adó ausztrál város, annak megfejtését már az olvasóra bízom. Már csak azért is, mert Vodolazkin ezzel a vágyott hellyel kapcsolatban is többféle, mondhatni, többszólamú interpretációs lehetőségét kínál fel művében az olvasója számára.

⁶ Gleb irodalmi-zenei kettősségének újabb bizonyítéka, hogy amíg a zeneiskolában csak a zene vonatkozásában érdekelte a polifónia, Bahtyin Dosztojevszkij regényeire vetített elméletét megismerve azt is „felfedezte magának, hogy az egész világ polifonikus. A fák sokhangú susogása a ligetben, az autók közlekedése az utcán, a sorban állók beszélgetései” (266.).

⁷ Vitalij Kaplan: i. m.